

РОЛЬ ЕТИЧНИХ ЗНАНЬ У ЗАСВОЄННІ ЕТИЧНИХ НОРМ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Актуальність. На сучасному етапі розвитку суспільства виховання людини зорієнтоване на становлення та розвиток такої особистості, яка оптимально могла вирішувати складні життєві проблеми, успішно досягати мети, керуючись при цьому етичними нормами. Оскільки етичні норми відображають усталені закономірності людською співіснування, їх засвоєння є необхідним елементом соціального буття, умовою нормальної життєдіяльності як окремих індивідів, так і суспільства в цілому. Засвоєння етичних норм сприяє перевтіленню історично вироблених, загальнозначущих способів поведінки людей в складові психологічної культури особистості.

Метою нашого дослідження було визначення ролі етичних знань у засвоєнні етичних норм молодшими школярами.

З початком шкільного життя дитина зазнає соціально значущих впливів, які пов'язані, перш за все, з усвідомленням нею свого нового становища, зміненого ставлення до неї дорослих і необхідністю змін у ставленні дитини до самої себе. Ці фактори сприяють подальшому розвитку самостійності дитини, усвідомленню своїх прав і обов'язків, відповідальності за власні вчинки. Важливими новоутвореннями, характерними для учнів 1 – 2 класу є засвоєні ними зразки поведінки і суджень дорослих. Коли дитина навчається у 3 – 4 класі, до них додається ще і думка шкільного колективу, в якому складаються свої норми поведінки. Спостерігається подальший розвиток довільної поведінки, внаслідок чого вона стає більш стійкою, що веде до зародження у дитини молодшого шкільного віку морально-етичних якостей, тобто стійких рис характеру, які є втіленням тих чи інших етичних норм.

Багато науковців (І.Д.Бех, Л.І.Божович, М.Й.Боришевський, Л.С.Виготський, С.Д.Максименко, С.Л.Рубінштейн та ін.) вказують на сприятливість молодшого шкільного віку для засвоєння етичних знань і пов'язують це з позитивними змінами у мисленні, які відбуваються у дітей

цього віку. «Мислення дитини переходить на новий щабель. Воно оволодіває новим змістом – систематизованим і більш або менш узагальненим змістом досвіду... Все мислення дитини – доступні йому поняття, судження, умовиводи, отримують на цьому щаблі розвитку нову будову» [8, 393 – 394].

Виходячи з того, що будь-які знання – це засіб орієнтації особистості в оточуючому світі, етичні знання є умовою функціонування суспільних норм, засобом орієнтації людини в етичних нормах, правилах, етичній діяльності. На думку Р. В. Петропавловського, без знань неможливо виробити норми, зрозуміти ці норми та використати їх у практичній діяльності [6].

Наші спостереження свідчать, що засвоєння етичних знань молодшими школярами відбувається через:

- копіювання етичного зразка, який виступає моделлю поведінки;
- узагальнення власного досвіду, набутого у процесі спілкування з дорослими, однолітками;
- засоби масової інформації, літератури, мистецтва;
- засвоєння етичних цінностей (понять, норм поведінки).

Результатом засвоєння молодшими школярами знань про етичні норми і правила, зразків поведінки є виникнення у них специфічних для етичного розвитку особистості інтегративних утворень, які включають у себе своєрідні для даного вікового етапу та за своєю якістю поєднання етичних знань, почуттів і звичок як основи етичної поведінки. Ці новоутворення збагачують особистість дитини і складають передумову для подальшого її етичного розвитку.

У психології етичні знання розглядаються у двох аспектах: пізнавальному і ціннісному. Якщо у першому випадку знання виступають у ролі об'єкта, який потрібно пізнати, то у другому – знання розглядаються з ціннісного погляду можливості і доцільності використання цих знань у власній життєдіяльності. Формально усвідомлене значення етичної норми залишається для особистості на рівні розумового знання, доки не набуде глибоко особистісного змісту в якості еталона і мотиву етичної діяльності, перетворившись на «внутрішню етичну інстанцію».

Наявність переконання у дитини, що певні етичні знання їй потрібні і вона зможе застосувати їх у відповідних життєвих ситуаціях, веде до виникнення у неї установки на глибоке усвідомлення таких знань. У процесі суб'єктивного переживання, вироблення особистісного ставлення до етичних знань, набуття позитивного досвіду їх застосування етичні знання стають частиною морально-етичної свідомості, передумовою та регулятором етичної поведінки молодшого школяра, переходять у розряд особистісних цінностей. Вказуючи на психологічну природу особистісних цінностей, І.Д.Бех стверджує, що ці цінності виступають самоцінностями, внутрішнім змістом, потребами людини, тобто зміст певних моральних норм стає цінним для неї сам по собі, як такий, без будь-яких умов [1, 211].

За визначенням Л.Г. Золотарьової, вирішальну роль у засвоєнні етичних норм молодшими школярами відіграють процеси «ціннісного сприймання знань, які емоційно застосовуються» [4], в результаті чого у молодшого школяра виникає стійке емоційно-позитивне ставлення до набутих етичних знань, формується потреба застосовувати їх у своєму житті, керуватися ними при оцінці своїх вчинків та вчинків інших людей. На основі знань про етичні норми поведінки у процесі практичної діяльності у дитини формується етичне переконання, яке спонукає до перетворення етичних знань у етичні дії.

На думку М.Й.Боришевського, цінність етичних знань визначається тим, що на їх основі у дитини формується здатність аналізувати конкретні ситуації, давати оцінку вчинкам оточуючих людей і своїх власних, класифікувати їх і відносити до відповідних моральних категорій (наприклад, категорії «добро» і «зло»), що становить зовнішній бік етичних відносин, а також і можливість зрозуміти, чому в даній ситуації потрібно вчиняти саме так (внутрішня сторона сенсу етичних відносин). Як справедливо зазначає М.Й.Боришевський, це забезпечує врахування дитиною наслідків своїх вчинків для інших людей: «глибокі знання етичних норм дають змогу людині всебічно аналізувати моральні явища, поведінку інших людей і свою власну, на належному рівні приймати рішення, робити моральний вибір» [2, 8].

Як зазначають ВА.Крутецький, Н.А.Менчинська, Л.І.Божович та ін., тільки органічний зв'язок етичних знань і позитивного особистісного ставлення до них сприяють виникненню у молодшого школяра готовності, яка в процесі розвитку і підкріплення в подальшому особистісному досвіді молодшого школяра перетворюється в потребу вчиняти у відповідності з цими знаннями. Ставлення молодшого школяра до етичних знань проявляється у вигляді стійкого інтересу, підґрунтям якого виступає природна допитливість, спостережливість, притаманна дитині цього віку. Зв'язок ставлення з вибірковою і суб'єктивною активністю особистості та об'єднання в собі її потреб, оцінок, інтересів, а в подальшому – і уподобань, принципів визначають важливість його ролі у формуванні переконань особистості. Як компонент переконання етичні знання мають складну будову, яка включає: знання етичного положення – норм, правил поведінки, принципів; знання аргументації необхідності слідувати цьому положенню; знання існуючого в суспільстві позитивного ставлення до цього положення.

Етичні знання як основа морально-етичної свідомості та самосвідомості особистості, є органічною єдністю знань і переконань, моральних потреб та мотивів, раціонального й емоційного. Розвиток і рівень зрілості етичної свідомості людини перебувають в органічній єдності із змістом етичних знань і глибиною оволодіння ними. Відомі українські дослідники І.Д.Бех, С.Д.Максименко, визначають етичні знання як елемент моральної самосвідомості особи. Вони підкреслюють, що без етичних знань у дитини молодшого шкільного віку не може виробитись ні моральне ставлення до людей та навколишньої дійсності, ні сформуватися правильна самооцінка. Етичні знання допомагають дитині правильно діяти в тій чи іншій ситуації. На думку Г.М.Шакирової, наявність у індивіда етичних знань забезпечує свідомість його поведінки: «в складних ситуаціях індивід може проаналізувати поведінку з точки зору відомого йому етичного знання» [10, 47].

Отже, засвоєння знань про існуючі у суспільстві етичні норми – це перше, з чого починається усвідомлене ставлення молодшого школяра до вибору

поведінки. У дитини цього віку спостерігається значне розширення об'єму етичних знань за рахунок збагачення і поглиблення знань, отриманих у дошкільному віці та шляхом ознайомлення з новими етичними нормами, поняттями і принципами. Характерним для молодшого школяра є те, що його знання частіше існують у вигляді уявлень, ніж понять, але, разом з тим, саме в цей період відбувається заміна етичних уявлень поняттями і судженнями та засвоєння істотних ознак понять, створюються передумови для розвитку уміння розкривати зміст етичної норми і закладаються основи для свідомого засвоєння етичних вимог і принципів. Через систему етичних знань молодший школяр сприймає значення і зміст етичних норм, обирає зразки, принципи поведінки, які стають його життєвими орієнтирами. Вироблення у дитини молодшого шкільного віку здатності аналізувати поведінку товаришів і свою власну, зіставляти дії та вчинки з вимогами етичних норм, визначати межі дозволеного й забороненого позитивно впливає на розвиток моральної свідомості дитини молодшого шкільного віку та є передумовою формування у неї навичок самоконтролю в поведінці.

Особливість етичних знань полягає в тому, що саме по собі знання про етичну норму є етично нейтральним, оскільки виступає просто як факт, що береться до відома, і ні до чого не зобов'язує людину. Знання такого факту не визначають ні сформованості переконань, ні володіння етичними формами поведінки, вони не є гарантом вчинку особистості у відповідності з цим знанням. Засвоєні без достатньої аргументації, етичні знання не стають керівництвом до дії. Мотиваційного значення вони набувають лише тоді, коли стають для дитини молодшого шкільного віку критеріями оцінювання поведінки (власної чи інших людей) та спонуканнями до моральних дій, «моральною волею», тобто проходять через емоційно-вольові переживання, бо «жодна форма поведінки не є настільки міцною, як така, що пов'язана з емоціями» [3,140]. Тільки проходячи через емоційно-вольові зусилля індивіда, етичні знання набувають для нього особистісної значущості, сприяють появі прагнень стати краще, перетворюються у принципи поведінки.

Осмилюючи досягнення психологічної науки, П.Т.Юркевич сформулював думку про те, що «знання тільки тоді засвоюються людиною, коли вони зігріті її почуттями, переживаннями, падають на її серце. Лише такі знання можуть стати діяльною силою духовного світу людини» [11, 8]. Як стверджував В.О.Сухомлинський, щоб відбулося становлення морально-етичної особистості, необхідно розвивати її «найтонші сфери духовного життя – розум, почуття, волю, перекоданість» [8, 421]. На основі сукупності етичних знань і почуттів у свідомості людини формується морально-етичний досвід: від простих етичних норм до високорозвинених форм вихованості. Людину можна вважати етично вихованою, якщо її етичні знання злилися з почуттями, внаслідок чого утворилися переконання.

Отже, однією з головних умов утворення у дитини молодшого шкільного віку етичних переконань є засвоєні етичні знання. Як наголошує І.С.Мар'єнко, «тільки на основі засвоєних етичних знань у дитини молодшого шкільного віку виникають глибокі етичні почуття, формуються етичні переконання, з'являються навички і звички поведінки» [5]. Слід зазначити, що вплив етичних знань на розвиток духовного світу дитини, її морально-етичного становлення не обмежується рамками молодшого шкільного віку. Як показують дослідження М.И.Боришевського, М.Т.Дригус, Л.И.Пилипенко етичні переконання як відносно сформовані, цілісні структурно-функціональні утворення моральної свідомості вперше виникають в кінці підліткового віку, але їх основи закладаються у молодшому шкільному віці, в процесі засвоєння дитиною етичних понять, правил, норм [7].

Висновки. Таким чином, одним із психологічних чинників засвоєння етичних норм молодшими школярами, як ми визначили, є етичні знання. Етичні знання – це перше, з чого починається засвоєння етичних норм молодшими школярами. Вони виступають у ролі вихідних орієнтирів в світі етичних цінностей. Наявність етичних знань впливає на формування у молодших школярів усвідомленого сприйняття етичних норм. На основі цих знань у дитини молодшого шкільного віку виробляється уміння морального вибору.

Органічний зв'язок етичних знань і позитивного особистісного ставлення до цих знань сприяє появі у індивіда готовності до етичної поведінки. Разом з тим, володіння теоретичними знаннями про етичні норми не свідчить про засвоєння цих норм. Необхідно, щоб отримані етичні знання не тільки доповнювалися відповідними вміннями і навичками, але і викликали у дитини адекватні внутрішні переживання, оскільки моральний вибір здійснюється не на теоретичному рівні, а на емоційному, який викликає до життя стремління вчиняти і діяти у відповідності з накопиченими знаннями, засвоєними поняттями і уявленнями.

Для подальших досліджень з цієї проблеми вважаємо за доцільне дослідити вплив емоційних та вольових процесів на засвоєння етичних норм молодшими школярами.

Література:

1. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Навч.-метод. видання. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
2. Боришевський М. Й. Моральні переконання та їх формування у дітей. – К., 1979. – 48 с.
3. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Под ред. В. В. Давидова. – М.: Педагогика, 1991. – 480 с.
4. Золотарева Л. Г. Формирование нравственного опыта младших школьников в процессе усвоения норм морали: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – М., 1989. – 22 с.
5. Марьенко И. С. Основы процесса нравственного воспитания школьников: Учебное пособие для студентов пед. ин-тов – М: Просвещение, 1980. – 183 с.
6. Петропавловский Р. В. Диалектика прогресса и ее проявление в нравственности. – М., 1978. – 280 с.
7. Развитие нравственных убеждений школьников/Под ред. М. И.

Боришевского. – К.: Рад. школа, 1986. – 181 с.

8. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – М.: Учпедгиз, 1946. – 704 с.

9. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям // Вибрані твори: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 2. – С. 419 – 656.

10. Шакирова Г. М. О целенаправленном формировании нравственных убеждений у школьников // Вопросы психологии. – 1981. – № 6. – С. 47 – 58.

11. Юрас І. І. Педагогічна концепція Памфіла Даниловича Юркевича. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 64 с.